

Noha elemzései során számtalanszor bizonyítja Egri érzékenységét az új művészi jelenségek és minőségek iránt, az egyes művészeti ágakról és műfajokról mégis elég hagyományos képe van. Ez ott a legfeltűnőbb, amikor a líraiságot koronként változóan a festői képszerűség és a zeneiség végletei közt ingadozónak tekinti. Igaz, hogy a képköltés tárgyalásában jó érzékkel mutat rá a modern szóképek szubjektív eredetére. Ez azonban mégiscsak képszerűség s nagyon jól összefér a modern költészet hangsíkján megnövekedett zeneiséggel, ezért éppen a modern költészet vonatkozásában különösen, de a barokk, manierista és romantikus líraiságban sem indokolt képszerűség és zeneiség szembeállítása, hacsak a képszerűséget nem szűkítjük az *ut pictura poesis*-re.

Az egykor műfajelméletet oktató és egyetemi jegyzeteink terminológiai javaslatát jól ismerő ember rezignációjával kell megjegyeznem, hogy Egri is teljesen megkülönböztetés nélkül használja a műnem és műfaj fogalmakat, az általános terminológiai bizonytalanság uralmát tudományunkban tehát kissé az ő könyve is illusztrálja.

Bíráló megjegyzéseim dacára is meggyőződésem, hogy elméleti megalapozásának szűkössége ellenére, különösen könyve illusztratív részeinek magas színvonala miatt, Egri könyve tudományos életünk eseménye, s minden irodalom- és líraelmélettel foglalkozó ember nélkülözhetetlen segédkönyve. (*Akadémiai Kiadó, 1975.*)

CSETRI LAJOS

A debreceni rézmetsző diákok

TÓTH BÉLA KÖNYVÉRŐL

Addig-addig marasztalgattuk elfele művelődéstörténetírásunkat krónikus irodalomközpontúságáért, hogy lassanként már észre se igen vesszük, ha valaki máshonét, nem az irodalom felől közelít kultúránkhoz. Historiográfiánk — úgy mondják — rég levetette már hagyományos vers- és csatacentrikusságát, hanem azért a nagy témák, a szívet-bukszát melengető megrendelések máig poéták, politikusok, csaták földélése körül forognak. Közművelődésünk olyan szellemóriása (épp Tóth Béla türelmes kutatásai igazolják, hogy nem túlzó ez a szó), mint Maróthi György, máig várja a róla szóló monográfia kiadását, s ugyan melyik menő írónknak jutna eszébe drámát kanyarítani mondjuk a rézmetsző diákokról?

Pedig egyik-másikuk élete, leginkább tán az egész rézmetsző-vállalkozásban kulcsszerepet játszó Eröss Gáboré, kész dráma szinte, úgy ahogy van. Igaz, hogy Eröss fiatal életét nem holmi látványos csata, mégcsak nem is Habsburg álnokság, hanem a lassanként köréje fonódó jőféle honi értetlenség s közöny örölte meg. Szívfájdító például még ma is az a lekicsinylő hang, ahogyan a honi kultúraszervezés nagy korifeusa, Kazinczy bánik vele: „»Betűji nem jól állanak egymás mellett. A' cursivok 's a' németek kimondhatatlanul rútak«. Az sem tetszik neki, hogy Eröss a rézmetszés és a nyomdászat között ingadozik, s egyik mesterséget sem hajtja a tökéletességig.” Csakugyan nem? Mit jelenthetett Kazinczynak a „tökéletesség”?

Nézegeti az ember gyönyörködve a szépen reprodukált térképeket, amiket Eröss Gábor az 1804. évi „Oskolai Magyar Új Átlás”-ba metszett. Vagy az ábrákat Szentgyörgyi József debreceni orvosdoktor „A' leg-nevezetesebb természeti dolgok' esméretei” (Debrecen, 1803) című tankönyvéhez. Vagy a könyv kéziratban maradt, nővényvilágot tárgyaló II. részéhez készült — ez idáig ismeretlen — metszeteket, melyeknek lemezeit (az I. kötet ugyancsak elveszettnek hitt réztábláival együtt) Tóth

Béla találta meg a sárospataki Nagykönyvtárban, s ugyancsak ő bukkant reá lenyomataikra is a debreceni Kollégium könyvtárában. Nos, az állatbrázolások kétségkívül nem hasonlíthatók Buffon *Természethistóriájának* híresen szép képeihez, de tán még — a szintén debreceni rézmetszőkörökből indult — Pethe Ferenc 1815-ben Bécsben megjelent könyvének bájos ábráihoz sem. Könnyen összehasonlíthatja bárki, mert ezeket a Bécsben készült metszeteket is reprodukálja Tóth Béla, Pethe Ferenc kollégiumi indulásának s hatásának elemzése és értékelése végett. De hát ha Eröss Gábor metszetei nem is hasonlíthatók „tökéletességben” az említettekhez, a XIX. századeleji Debrecen se volt se Bécs, se Párizs. Tóth Béla könyvének egyik nagy érdeme éppen az, hogy a rézmetszők munkásságát a város lehetőségeinek, igényeinek, gazdasági és kulturális körülményeinek sokszorosán egymásra ható erőtereiben látja és láttatja. A diákok munkája megett megmutatja az új európai műveltségmodellhez több-kevesebb ingadozással igazodó Kollégiumot, a Kollégium megett a modellhez elébb-utóbb szükségképpen szűknek bizonyuló várost, Debrecen határain túl pedig a honi művelődés széles küzdőterét. És így a rajz- és a technikai tudás fejlődésében követni és érzékeltetni tudja a kollektív észjárás finom s olykor meglepően gyors változásait.

Igy és ezért hallatlanul érdekes azután az a minőségi ugrás, ami az 1800-ban megjelent „Oskolai Új Átlás”-tól, a műhellyé szerveződött diákok első közös művétől elválasztja az 1804-es „Oskolai Magyar Új Átlás”-t. „Ilyen szép formában még nem jelent meg atlasz Magyarországon” — kommentálja az utóbbit Tóth Béla, s rögtön hozzáteszi, hogy nem ez az egyedüli érdeme, „hanem magyarnyelvűsége is. Ez az első magyar nyelvű kézi atlasz”. S ilyenként szervesen illeszkedik abba a nagy tanulmányi reformba, ami a jozefinista idők óta forrongásban tartotta a Kollégiumot. Tóth Béla tömören és pontosan összegezi, mi történt: A XVIII. és XIX. század fordulóján „vált az ősi falak között olthatatlan erővé a felvilágosodás lángja, amelyet még Maróthi gyújtott meg. Elsősorban a reálék, a gyakorlati, természettudományi tárgyak előretörése, és az ún. nemzeti tárgyak, a magyar nyelv, magyar történelem előtérbe helyezése, a II. József halála után felébredő nemzeti öntudat fokozódása bizonyítja ezt. A Kollégium vezetősége és ifjúsága is ráébred az intézmény egyházi célokon túlmutató művelődési és nemzeti jelentőségére. E törekvések nyomán 1791-től 1820-ig hat methodus, ratio, azaz »tanterv és utasítás« váltja vagy egészíti ki egymást a főiskolában, hol előrelendülve a korszerű törekvések útján, hol pedig a maradi erők nyomására kissé hátrálva, de a végső összegezésben mégis pozitív eredménnyel, mert mint pl. a Budai Ézsaiás által kidolgozott 1804. évi »álmosdi tanterv« mutatja, 1791-től 1804-ig mintegy 30 tankönyv és klasszikus író edíciója került ki a kollégiumi tanárok kezéből s a városi nyomdából.” Ebbe a sorozatba illeszkedik szervesen a rézmetsző diákok munkássága, Budai Ézsaiás professzor „vigyázása alatt” és Szombati István főbíró támogatásával.

Az 1804-es Atlasz azonban több volt tankönyvnél. Eljutott messzire a Kollégium hatósugarán túl, s „megjelenésekor nagy sikert aratott az ország szellemi vezetőinek körében”. A kivételesen szép metszetek szinte ránézésre hitelesítik Tóth Béla — szövegekkel gondosan igazolt — véleményét, hogy az Atlasz megjelenése országos ügy volt. A sikerből némi anyagi haszon is folydogált, de nem annyi, hogy abból a rézmetszők akárcsak egyike önálló műhely megalapozására gondolhatott volna. Csak a Kollégium és a város szellemi és anyagi támogatása „tette lehetővé, hogy a rézmetsző ifjak közül a legkitartóbbak 1812-ig együtt maradhattak s dolgozhattak, a Kollégium égisze alatt, de valójában már egyre ritkábban a Kollégiumnak. 1812-ben pedig bekövetkezett a társaság feloszlása. Ekkorra már csak ketten maradtak: Eröss Gábor és Pap József.” Eröss, aki az országban többfelé próbált már nyomdát szerezni, megjárta ez ügyben Bécsset is, most — kiegyezvén utolsó társával — megpróbál Debrecenben egyedül újra nyomtatóműhelyt teremteni. Ott volt hozzá a rengeteg anyag, hiszen az 1811-es tűzvészben mind „öszve futott” betűje, reze, ami 2 sajtójával együtt Fazekas Mihálynál volt lerakva „a Fejér Ló körül, a hol őket is a szerentsétlenség az első ítéletbe érte”. „Vállalkozása azonban most sem sikerült. A folytonos

csalódás és részvétlenség megtöri akarateréjét, s végül ismét régi pártfogója, báró Vay Miklós salétromfőző házában húzza meg magát Debrecenben, »miután minden jeles próbatételeit a betűmetszésre, öntésre, nyomtatásra, sőt stereotypusra nézve is abba hagyta«. 1815-ben halt meg, 36 éves korában. Rövid, de csalódásokban gazdag élete ismét eggyel gyarapította a magyar nyomdászat tragikus életű hőseinek sorát — összezeji Tóth Béla a szegény debreceni rézmetsző-nyomdász »tantalusi hosszú históriá"-ját. Hová lettek a többiek? Többnyire „már régebben tisztességes polgári pályákra léptek”. Eröss János például, aki Csokonai Vitéz Mihály iskolatársa és barátja volt, rektor lett majd lelkipásztor; a költő utóbb többször meglátogatta. „Kabai lelkész korában festette Csokonainak azt az arcképét, mely Friedrich John által rézbe metszve Márton József Csokonai-kiadásában (Bécs, 1816) megjelent.”

A rajztudás azonban nem csupán feltételként szerepelt a rézmetsző diákok körében. Tóth Béla föltárja s gondosan válogatott reprodukciókkal demonstrálja, hogy milyen jelentős volt a munkájuk a debreceni rajzoktatás történetében. „Az adatokból kiviláglik, hogy a századforduló körüli tantervváltozások során a rajz 1801-ben »szó-rakozás«-ból tantárggyá lépett elő.” Első tanítója Sárvány Pál volt, 1795-től 1839-ig a mathézis és fizika professzora. Tanítványai segítségével két szép kötetet adott ki „A' rajzolás mesterségének kezdete” címmel (1804, 1807). Ezekkel a kötetekkel — állapítja meg Tóth Béla — jelentkezik Debrecenben a klasszicista ízlés. Elterjesztésében azonban Sárvány és a Kollégium nem állott egyedül, mert a helytartótanács rendelete alapján Debrecenben városi rajziskola nyílt. „A rendelet 22 mesterség, köztük például a kőműves, kőfaragó, asztalos, ács, fazekas ipari tanulók számára kötelezővé tette a rajztanulást, s mesterré avatásukat ahhoz kötötte. Debrecenben azonban az iskolát nemcsak ipari tanulók látogatták, hanem a Kollégium és a helybeli piarista iskola növendékei is.” Az iskola első tanárául Kiss Sámuel nevezték ki, aki nemrégiben még maga is rézmetsző diák volt, akárcsak utóda, a rajziskolát fölvirágoztató Beregszászi Pál.

A rézmetszőhagyomány ezen „elágazása” a városi rajziskolába nagyon lényeges körülmény; Tóth Béla elsősorban azt tárja föl, hangsúlyozza, hogy az iskola első két vezetője milyen szervesen folytatta a megelőző rézmetszőnemzedék gyakorlatát s a kollégiumi rajzoktatás szellemét. Beregszászi Pál sikeres rajztanításával s tankönyveivel valósággal Sárvány professzor programját valósította meg. De igen jól látja Tóth Béla, az iskola gyökerein kívül, messzire elágazó hatását is. „Hogy meddig terjedt Beregszászi könyveinek a hatása, természetesen nehéz lenne felmérni. A klasszicista ízlés Debrecen 19. századi építkezésére annyira rányomta bélyegét, mint talán egyetlen magyar városra sem, és ebben Beregszászi tanításának, könyveinek is jelentős szerepe van. De kisugárzott a hatás más területre is: Beregszászi tanítványa volt Dohányosi József (1800?—1869?), a kiváló debreceni asztalos is, aki a Nagytemplomban az Úrasztalát s a Kollégiumban a könyvtár és az oratórium asztalosmunkáit készítette.” A kollégiumi rézmetszői vagy általánosabban grafikai hagyomány a XIX. századi Debrecenben végül is autochton művészi stílust teremtett.

Kazinczy s a modern művészettörténetírás lekicsinylő véleményét a debreceni rézmetsző diákokról s utódaikról Tóth Béla szép könyve mesterien korrigálja. Ám nem elégszik meg ennyivel. „Munkásságukkal — írja összefoglalásképpen — olyan példáját adták a tanárok és tanítványaik együttműködésének, amilyenel azóta sem találkozunk... Atlaszokat metszettek, földgömböt rajzoltak, tankönyveket illusztráltak, a nevelés korszerűbbé tételéhez járultak hozzá nagymértékben... Térképrajzolói, metszői munkásságukkal a magyar kartográfia megalapítói lettek, és soraikból ez utóbbinak — s egyáltalán a rézmetszésnek — olyan nagysága nőtt ki, mint Karacs Ferenc. Azzal pedig, hogy térképeikre átültetik az európai térképművészet korszerű eredményeit, azt a kollégiumi, debreceni hagyományt folytatják, mely »áros népe«, diákjai és tanárai révén mindig utat, kaput nyitott az európai tudomány vívmányainak: »Debrecen ó-kikötő, tájakat összekötő...«”

Szép könyve végén joggal emeli meg Tóth Béla Gulyás Pál Debrecen közzöntő versével a hangot. Az egész honi művelődés, s azon belül a magyar irodalomtörténet

szempontjából nélkülözhetetlen az, amit ő itt Debrecen múltjából föltárt. Nélkülözhetetlen anyaga s szemlélete miatt egyaránt. És időszerű is — jöllehet akaratán kívül — szörnyen a könyv: igényt képvisel, melynek a nagyvárossá növő Debrecen nem mulaszthatja el megfelelni, ha nem akar méltatlanná válni saját múltjához. Mert ami a klasszicista stílust illeti, a nagyerdői egyetem igyekezett ugyan hasonulni a Kollégiumhoz, de éi-e például professzorok és tanítványaik vagy akárcsak professorok és ifjabb munkatársaik közt ma is az a példás pedagógiai együttműködés, mint a rézmetszők korában? Egy-két tanszéken bizonyosan, ha nem is mindenütt.

A kiadót mindenestre külön dicséret illeti, hogy ezt a — írjuk csak le a szót, elkoptatottsága és finom tollú kritikusok fanyalgása ellenére is — fontos könyvet ilyen szép külsőben megjelentette. Bár lelne követőre, s jelennének meg a szemünk láttára kibontakozó debreceni művelődéstörténeti — tán képviselői formális kapcsolata nélkül is használható a szó — „iskola” munkái minél gyakrabban! (*Magyar Helikon*, 1976.)

VEKERDI LÁSZLÓ

Körkép az európai irodalmi műveltség alapjairól

FALUS RÓBERT: AZ ANTIK VILÁG IRODALMAI

A munka egy kötetben egyesített, átdolgozott változata a szerző két korábban megjelent áttekintésének: *Az ókori görög irodalom története I—II.* (Bp. 1964) és *A római irodalom története* (Bp. 1970) című külön-külön is nagyszabású irodalomtörténeti összefoglalásainak. Ily módon a már külalakkjában is impozáns mű átfogja a klasszikus mediterrán kultúra két nagy irodalmának, a görögnek és a rómainak a fejlődését, kezdve a homéroszi kor görögségét érő keleti hatásoktól, a szóbeli hagyomány és a mítosz szerepének tárgyalásától a római birodalom kettéválásán és bukásán túl egészen a nyugat-európai keresztény kultúra latin nyelven kibontakozó szellemiségének, illetve a bizánci kor görög írásbeliségének java terméséig. Közel másfél évezred irodalmi műveltségét tekinti át: nagyjából akkora időszakot, mint amely azóta napjainkig eltelt. S bár a mostoha századok során nemcsak a „pogány” antik világgal szemben ellenséges erők, hanem az emberi kényelmesség és a véletlen is a szó szoros értelmében megtizedelték az egykori hihetetlen gazdag termést, a feladat így is lenyűgöző, a vállalkozás eleve tiszteletet ébreszt. S egyúttal a mű méltatóját is felmenti a teljes bemutatás kötelezettsége alól, hiszen az ismertetéshez rendelkezésre álló terjedelmet a kötet pusztá tartalomjegyzéke is túllépné.

A szerző célja kettős: egyrészt népszerűsítő összefoglalást kíván kézbe adni, másrészt „a reánk hagyományozott művek élvezéséhez és szellemi hasznosításához” kínál segítséget. Az utóbbi célkitűzés első olvasásra nagyon is szerénynek tűnik, pedig lényegében a legtöbbet ígéri, amire irodalomtörténeti, esztétikai feldolgozás egyáltalán vállalkozhat: az irodalmi élményből kiindulva, a művek értő megmutatásával felvezetni az olvasót az avatatlanság lapályáról a műélvezet csúcsaira; megmutatni, hogy a klasszikus görög és római irodalom alkotásai nem muzeális ereklyék, hanem ma is gyönyörűséget, érzelmi és intellektuális — tehát igazi emberi — gazdagodást nyújtó remekművek, máig ható, élettél teljes, hozzánk is szóló, s a céhbelieket máig versengésre készítő teljesítmények. Az eredményt a szerző mesteri portrék sorának, az irodalom nagy vonulatainak, magános óriásainak és a mindennek közegét alkotó, hol idillikus, hol elvadult oldaláról megmutatkozó ókori világnak az ábrázolásával éri el. S tegyük hozzá: mindezt árnyaltan szép stílusban, kerekded tartalmi össze-